

Monitoring van de Steenuil

Arend van Dijk & Chris van Turnhout

Het gaat met de Steenuil niet goed. Volgens de nieuwe broedvogelatlas waren in 1998-2000 naar schatting nog maar 5.500-6.500 paren in ons land aanwezig, tegen 8.000-12.000 paren in 1979-85. Op veel plaatsen in het land wordt de stand van dit fiere uiltje soms al jarenlang op de voet gevolgd en maar al te vaak is de uitkomst sterk in mineur. Eind jaren negentig is in verband hiermee de Stichting Steenuilenoverleg Nederland (STONE) opgericht en is door Vogelbescherming Nederland een Plan van Aanpak uitgebracht. Door vrijwilligers worden telgegevens verzameld die op de een of andere manier bij STONE of SOVON terecht komen, bijvoorbeeld via nestkaarten of via het Broedvogel Monitoring Project (BMP). Hieruit blijkt dat naast versnippering van de gegevens ook de aantalsontwikkeling niet voldoende betrouwbaar wordt gedocumenteerd. De indruk bestaat dat er te weinig in marginale (Steenuil-arme) gebieden en wellicht ook in enkele kerngebieden (Steenuil-rijke) wordt gemeten. In deze situatie moet verbetering komen. Daarom is onderzocht waar, uitgaande van het beschikbare materiaal, aanvullende telinspanning vereist is. Dit moet resulteren in betrouwbare landelijke monitoring van de broedvogelstand in de toekomst.

Voorwerk

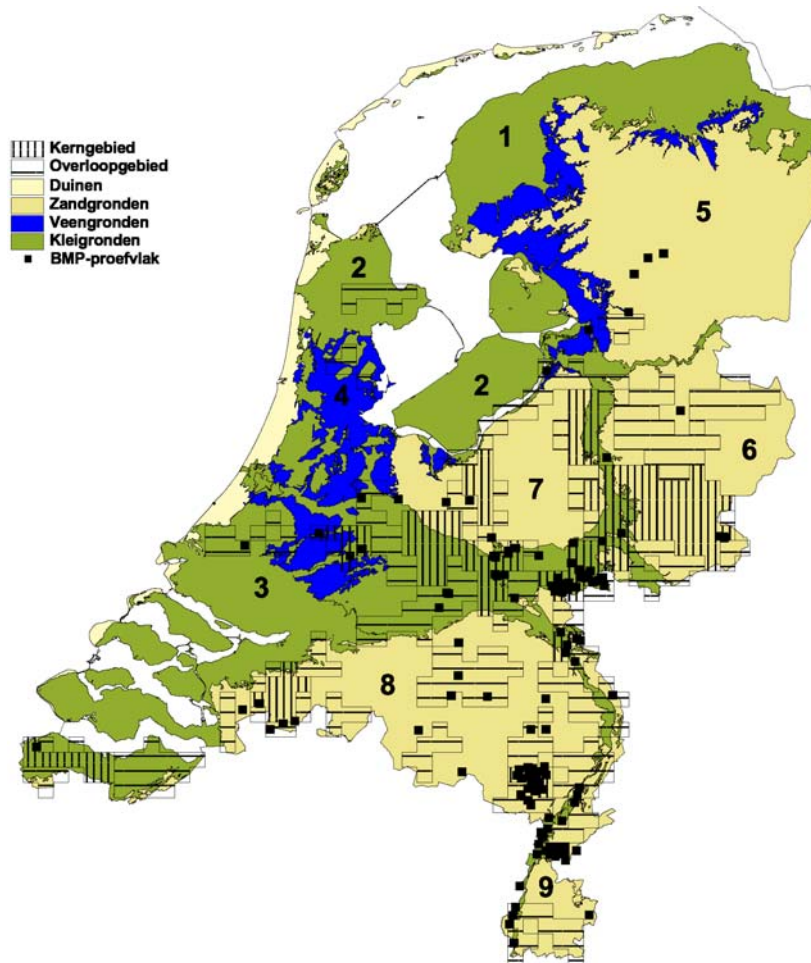
Op initiatief van de stuurgroep die zich bezighoudt met uitvoering van het Plan van Aanpak is in opdracht van Vogelbescherming en het Expertisecentrum van het

Ministerie van Landbouw, Visserij en Natuurbeheer en in overleg met STONE door SOVON uitgezocht wat de actuele verspreiding van de Steenuil en van steenuilonderzoekers in Nederland is en hoe de monitoring van de Steenuil verbeterd kan worden (van Dijk & Ottens 2002, van Turnhout 2002). Hieruit blijkt dat er al heel wat gebeurt, maar dat bijvoorbeeld de ene Steenuilonderzoeker nauw contact heeft met STONE en de andere met SOVON en dat de ene territoria inventariseert volgens BMP-richtlijnen en de ander zijn gegevens uitwerkt op nestkaarten. Desgevraagd was iedereen bereid tot samenwerking en zo nodig tot aanpassing van de werkwijze. Voor deugdelijke landelijke monitoring zullen er naast het lopende BMP-werk minimaal 25 tot 35 nieuwe monitoringgebieden voor de Steenuil bij moeten komen (tabel 1 en figuur 1).

Deze nieuwe telgebieden moeten worden verdeeld over verschillende landschappen (fysisch-geografische regio's) en over kerngebieden en marginale gebieden. Hiermee wordt geanticipeerd op vermoedelijke verschillen in aantalsontwikkelingen tussen regio's (gebaseerd op bodem- en landschapskarakteristieken) en op verschillende aantalsontwikkelingen in gebieden met traditioneel hoge aantallen (kerngebieden; stand mogelijk stabiel), overloop- en randgebieden (marginale gebieden; afname). Met integratie of aanpassing van de bestaande gegevens komen we al een heel eind en kunnen waarschijnlijk al ruim een tiental monitoringgebieden ingevuld worden. Daarnaast zullen er echter ook op nieuwe plaatsen volgens afgesproken richtlijnen Steenuilen geïnventariseerd moeten gaan worden.

Regio	Aantal nieuwe telgebieden
Zeeklei-noord (Groningen, Friesland, Noord-Holland)	2
Zeeklei-midden (vnl. Flevoland)	1-2
Zeeklei-zuid (ZW-Nederland)	4-6
Laagveen-Holland (Noord- en Zuid-Holland, Utrecht)	4
Hoge zandgronden-noord (Z-Groningen, O-Friesland, Drenthe, N-Overijssel)	0-1
Hoge zandgronden-oost (Salland, Twente, Achterhoek)	6-10
Hoge zandgronden-midden (Veluwe, Gelderse Vallei, Utrechtse Heuvelrug)	5-8
Hoge zandgronden-zuid (Noord-Brabant, Noord- en Midden-Limburg)	0-1
Heuvelland (Z-Limburg)	2
Totaal	24-36

Tabel 1. Het minimum aantal nieuwe telgebieden wat nodig is voor een betrouwbare monitoring van de Steenuil in Nederland, weergegeven per fysisch-geografische regio. Daarnaast zijn extra telgebieden gewenst in de regio's waar de geografische spreiding van de huidige BMP-proefvlakken slecht is. In het rivierengebied bijvoorbeeld ligt sterk de nadruk op de Gelderse Poort bij Arnhem-Nijmegen, terwijl het westelijk rivierengebied en het IJsseldal nauwelijks vertegenwoordigd zijn. Dit geldt in mindere mate ook voor Hoge zandgronden-zuid, waar momenteel vooral het zuidoosten is oververtegenwoordigd.

Figuur 1 De indeling in fysisch-geografische regio's met onderscheid naar kerngebieden en overlooptgebieden.

SOVON-meetnet aangepast voor de Steenuil!

Wat betreft monitoring valt de Steenuil binnen de SOVON-projecten in het BMP en deels ook in het nestkaartenproject. Het lastige van het BMP is dat er sprake is van een proefvlak, waarin behalve de Steenuil ook andere soorten geïnventariseerd moeten worden. Een proefvlak uitsluitend tellen op Steenuilen past niet in het programma. Het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB), dat zich richt op zeldzame soorten en kolonievogels, heeft deze mogelijkheid wel, maar de Steenuil valt daar niet onder want daarvoor is hij niet zeldzaam genoeg. Nestkaarten tenslotte lenen

zich niet goed voor monitoring zolang niet duidelijk is of er sprake is van een vast onderzoeksgebied, een eenduidige werkwijze (bijv. uitsluitend nestkasten of ook andere nesten?) en een min of meer vaste jaarlijkse inspanning per gebied. Inmiddels is de stand van Steenuil in grote delen van het land dusdanig teruggelopen dat besloten is de Steenuil ingaande 2003 op te nemen in de LSB-lijst van zeldzame soorten. Daarmee zijn we verlost van het BMP-LSB dilemma, maar moeten we wel zorgen voor voldoende deelname van vrijwilligers en voor continuïteit. Onder welk project de Steenuil valt is weliswaar van belang, maar het gaat er natuurlijk vooral om dat we goed weten hoe het met de Steenuil is gesteld, wat

er aan de hand is en wat we er aan kunnen doen.

Steenuil in BMP

We gaan er van uit dat BMP-tellers hun telwerk voortzetten, want zij geven zo een belangrijke bijdrage aan de monitoring van de Steenuil, ook wanneer ze nul paren registreren. Tellers van BMP Bijzondere soorten worden verzocht, voor zover ze dat nog niet doen, aan te geven of ze de Steenuil als facultatieve soort hebben geïnventariseerd en het aantal paren te vermelden, juist ook wanneer ze er geen hebben aangetroffen (alleen een kruisje achter Steenuil invullen wil zeggen 'onderzocht en 0 paren').

Steenuil-telgebieden

Ingaande 2003 kunnen telgebieden voor Steenuilen aangewezen en aangemeld worden. Inventarisatie vindt plaats in vastomlijnde gebieden. Eenmaal op kaart vastgelegde gebieden mogen niet worden gewijzigd en moeten jaarlijks volledig worden onderzocht. Tellers kunnen zelf hun gebied uitzoeken of SOVON kan hun een verzoek doen. Kies bij voorkeur een gebied dat u al kent, waarvan u ongeveer weet hoeveel tijd het inventariseren zal kosten en hoeveel Steenuilen er bij benadering zitten. Leg het telgebied bij voorkeur in een voor die omgeving karakteristiek en homogeen landschap. Voor monitoring is het belangrijk een dusdanig groot gebied te kiezen dat er naar verwachting, minimaal ongeveer 5 paren Steenuilen zitten. Als u dit niet weet is het raadzaam in het eerste jaar hierover informatie te verzamelen en op grond daarvan uw telgebied vast te leggen. In gebieden met vrij veel Steenuilen, zoals hier en daar in Gelderland, Overijssel

en Utrecht (26-100 paren per atlasblok; rode atlasblokken op de kaart in de Broedvogelatlas) zal de oppervlakte van een telgebied globaal uitkomen op 125 tot 500 ha, maar in de magere gebieden (geel op de atlaskaart) schiet de oppervlakte al snel ophoog naar gebieden ter grootte van 2500-5000 ha, hetgeen overeenkomt met 1 á 2 atlasblokken). De overige gebieden met Steenuilen (oranje in de atlas) vallen hier tussen in. U kunt kiezen voor een gebied met natuurlijke grenzen (wegen, wateren, bosranden) of met grenzen volgens atlasblokken of km-hokken. Houdt eenmaal vastgelegde grenzen aan, want bij wijziging wordt de vergelijking geweld aangedaan.

Onderzoekers die grote gebieden afwerken, zoals delen van een provincie, worden geadviseerd hun gebied op te splitsen in deelgebieden (met elk minimaal ongeveer 5 paren). Elk deelgebied wordt een telgebied. Het voordeel hiervan is dat in een jaar met tijdgebrek in ieder geval één of meer telgebieden toch volledig gedaan kunnen worden. Bij niet opsplitsen zou het grote gebied dan in z'n geheel onvolledig zijn geteld. Elk telgebied krijgt uiteindelijk een vast nummer.

Jaarlijkse inventarisatie heeft natuurlijk de meeste waarde, maar ook telwerk met tussenpozen van een of meer jaren is waardevol.

Het streven is op gericht om in 2003 zoveel mogelijke nieuwe telgebieden bij tellers onder te brengen, bij voorkeur in de meest behoeftige gebieden (tabel 1). Maar ook buiten deze gebieden zijn nieuwe gebieden welkom. Met meer gegevens kunnen conclusies beter worden onderbouwd en kunnen bijvoorbeeld

betrouwbare regionale uitkomsten worden berekend. Verder is het belangrijk vervangende gebieden te hebben in geval van uitval. En u weet het monitoring is er vooral voor volhouders. Hoe langer gebieden wordt onderzocht hoe waardevoller de monitoring. Gegevens van enkele jaren telwerk dragen ook hun steentje bij. Er kan ook in een later jaar dan 2003 gestart worden en het is zelfs mogelijk om met terugwerkende kracht in een eerder jaar te starten, maar dan moeten de gegevens wel toereikend zijn. De coördinatie van het monitoring-onderzoek naar de Steenuil valt ingaande 2003 onder verantwoordelijkheid van de SOVON-districtscoördinator in uw regio (tabel 2). Er wordt samengewerkt met STONE. In het nieuwe seizoen ontvangt u een nieuw telformulier en bijvoorbeeld een districtnieuwsbrief met regionale LSB-resultaten.

Veld- en bureauwerk

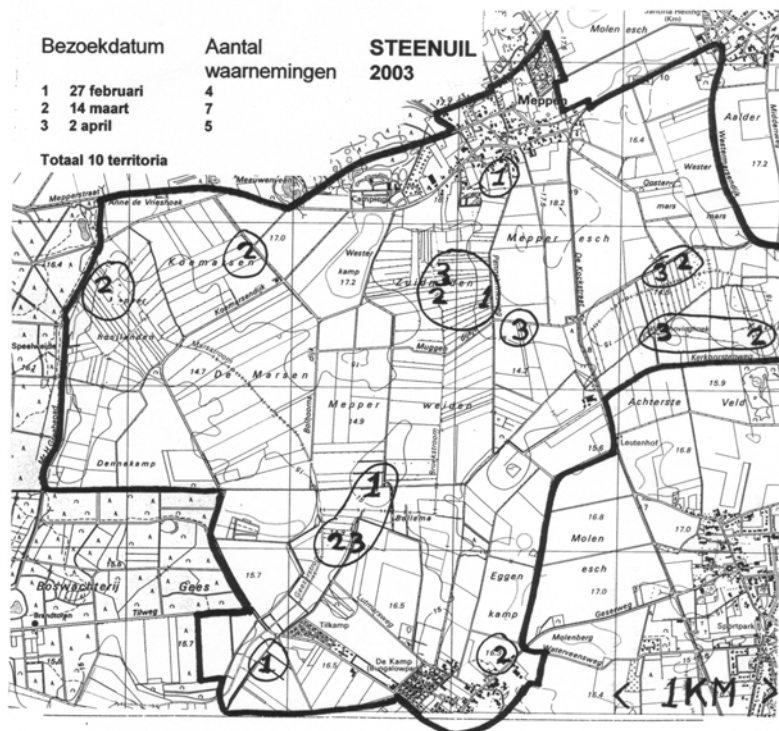
Het inventariseren houdt in dat het telgebied tussen half februari en half april minimaal drie maal in de avondschemering tot rond middernacht volledig wordt 'afgewerkt' op roepende Steenuilen. Ook in de ochtendschemering gaat het goed (anderhalf tot een uur voor zonsopgang). Overdag inventariseren door zichtwaarnemingen (februari-augustus) kan wel, maar geeft in het algemeen een onvolledig beeld. Deze waarnemingen vormen vaak aanvullingen op het nachtwerk en dat geldt ook voor mededelingen van bewoners en dergelijke. Tijdens het inventariseren is het noodzakelijk het geluid van een baltsroepende Steenuil ten gehore te brengen. Baltsroep klinkt als een min of

meer monotoon 'ghuuk' en is bij uitstek geschikt om een territorium vast te stellen. Alarmgeluiden zijn onder andere het korte en heftige 'pieuw' en dit geluid is niet afdoende om een territorium vast te stellen. In gebieden met weinig Steenuilen is het horen van de alarmroep soms de enige aanwijzing voor de aanwezigheid van een Steenuil. Probeer in zo'n geval meer informatie te verzamelen door overdag te gaan kijken of na te vragen bij omwonenden. Breng de baltsroep op elke plek ongeveer 10x achtereenvolgens ten gehore (bandje, CD of maak het geluid zelf) en herhaal het afspelen op elk punt enkele keren. Kies een volgende plek ongeveer op een afstand van 250-500m. Gebruik altijd geluidnabootsing, want de werkwijze moet jaarlijks overeenkomen. Teken waarnemingen (reacties) zo nauwkeurig mogelijk in op een topografische kaart (veldkaart). Zijn er in het gebied nestkasten, dan kunnen deze met de inventarisatie worden meegenomen. Uitsluitend afgaan op bezette nestkasten geeft voor monitoring minder betrouwbare informatie, want er kunnen paren buiten nestkasten nestelen. Sommige Steenuilen nestelen misschien wel helemaal niet, maar hebben wel een territorium. Noteer uiteindelijk alle waarnemingen (met datum en bijzonderheden) op een kaart (soortkaart) en bepaal aan het eind van seizoen het aantal territoria. Eén eenmalige waarneming van de baltsroep telt als territorium, maar vaak zijn er meer waarnemingen. Uitsluitende waarnemingen (twee of meer tegelijk gehoord) bieden veel houvast. Bij niet gelijktijdig vastgestelde baltsroepende vogels geldt de (arbitraire) fusie-afstand van 500m. Dat wil zeggen dat twee of meer waarnemingen binnen

de 500 m worden samengetrokken tot één territorium en dat waarnemingen verder dan 500m uit elkaar tot twee territoria worden gerekend. Kijk uit voor dubbeltellingen en verplaatsingen. Zichtwaarnemingen, gegevens van bezette nesten en nestasten en waarnemingen van anderen zoveel mogelijk inpassen.

nesten. Informatie uit dit onderzoek is essentieel om er achter te komen waarom dit uiltje het op de ene plaats slecht doet en op andere goed. Legselsgrootte en uitkomstsucces, zeker uit een reeks van jaren, kunnen uitkomsten van de monitoring verklaren. Gegevens over nesten (controle-data, aantal eieren, jongen e.d.) kunnen

grenzen van uw telgebied (houdt zelf een kopie achter). Op verzoek kan SOVON kopieën per atlasblok van topografische kaarten aanleveren (geef atlasbloknummers door). U kunt overwegen niet alleen de Steenuil, maar ook andere soorten te inventariseren. BMP Bijzondere soorten is dan een goed alternatief. Houdt er echter rekening dat het gebied dan elk jaar op alle bijzondere soorten geïnventariseerd moet worden. Vraag naar de Handleiding en meldt BMP-gebieden ook voor de start aan bij SOVON.

Figuur 2. Voorbeeld van een veldkaart

Voor uitgebreide informatie wordt verwezen naar Steenuilen-handleiding van STONE (Bloem *et al.* 2001). Een kopie over het inventariseren uit deze handleiding treft u hierbij aan of kunt u aanvragen bij SOVON.

Nestkaarten

Broedbiologisch onderzoek is belangrijk om de oorzaken van aantalsveranderingen op te sporen. De Steenuil is opgenomen als doelsoort in het Nestkaarten-project. Sommige Steenuil-onderzoekers doen al jarenlang onderzoek naar

ingevuld worden op de gele nestkaarten (verkrijgbaar bij SOVON). Nestonderzoekers kunnen ook een bijdrage aan monitoring leveren, door in (een deel van) hun gebied naast de nesten in nestkasten en elders ook territoria te inventariseren. Deze gegevens moeten apart worden doorgegeven. Anderzijds kunnen inventariseerders ook mee gaan doen aan onderzoek met nestkaarten.

Aanmelding Steenuil- telgebied

Meldt uw telgebied liefst voor de start van de inventarisatie bij SOVON aan en stuur een kaart mee met de precieze

Formulier Z

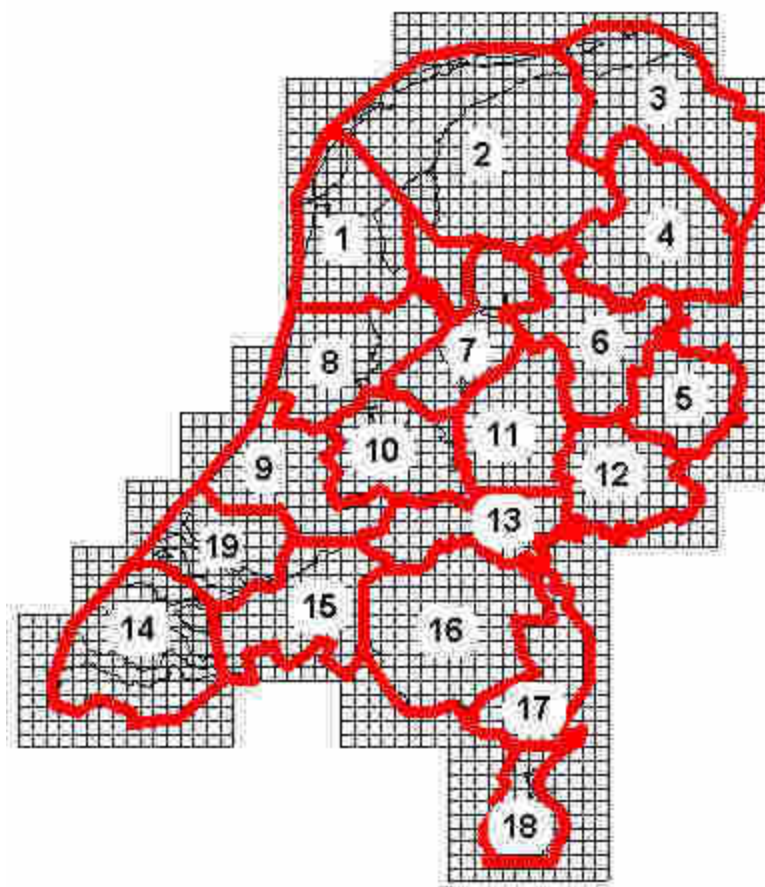
Vul het aantal paren (inclusief nesten en territoria) in het telgebied in op het LSB-formulier voor Zeldzame soorten (aan de zijde van het formulier met de soortenlijst). Bij het drukken van het formulier stond de Steenuil nog niet op de lijst. U kunt de Steenuil (euring 7570) invullen op een blanco regel aan het eind van de soortenlijst. Vul het formulier volledig in. Onder Opmerkingen kunt u details kwijt invullen als: (1) aantal nesten in nestkast en (2) aantal nesten niet in nestkast en (3) aantal territoria zonder nestvondst. Deze drie opgeteld geeft de totale populatie. Verder kan informatie over het aantal succesvolle paren (met (bijna) vliegvlugge jongen) worden ingevuld of kan het aantal paren ingetekend op een kaart (soort- of stippenkaart) worden meegestuurd (figuur 2). Losse meldingen van broedgevallen of zichtwaarnemingen buiten het telgebied kunnen worden ingevuld op de andere zijde van het formulier Zeldzame soorten. Vul alle rubriek volledig in.

Telgegevens van vroegere jaren

SOVON en STONE hebben belangstelling voor monitoringgegevens terug tot in elk geval 1990, maar van daarvoor mag ook. Vermeld het aantal paren per gebied en teken gebiedsgrenzen aan op een kaart. Verder ontvangen we graag informatie over de werkwijze: alleen nesten of (ook) territoria geteld, hoe was de volledigheid? Van personen die gegevens op nestkaarten hebben ingevuld ontvangen we graag informatie over telgebiedgrenzen en over het aantal territoria (dus inclusief territoria waarin geen nesten zijn vastgesteld).

Resultaten opsturen

Uw telformulier, een kaart met gebiedsgrenzen (alleen in het eerste jaar) en nestkaarten kunt u zonder postzegels opsturen naar SOVON, Antwoordnummer 2505, 6573 ZX Beek-Ubbergen. SOVON speelt gegevens door naar STONE.

SOVON-districten
Voor een lijst met
districtscoördinatoren zie
pagina 8

EXTRA SERVICE STONE: CD met steenuilengeluid

Een CD met doorlopende steenuilengeluiden die voor het inventariseren te gebruiken is.

1. baltstroep (guuhk)
2. opwindingsroepen (pieuw-pieuw)

Te bestellen door € 5,- over te maken op gironummer van STONE 3330852 tnv STONE te Raalte o.v.v. steenuilen-cd.
Vermeld ook uw volledige adres op de overmaking!

De cd wordt dan zo spoedig mogelijk thuisgestuurd.